

Így sikolt fel az író-feleség¹

Önmitológia vonzása a Megmaradt Szobotkának című műben

¹ KOC SIS L. Mihály, „Megmaradni Szobotkának”, *Magyar Ifjúság* 39, (1984): 39.

„Zavarba ejtő könyv született Szabó Magda tollából” – írja Berkes Erzsébet az *Élet és Irodalom* hasábjain² a *Megmaradt Szobotkának* megjelenésekor. A műben Szabó Magdának a nagyközönség által kevésbé ismert férje, Szobotka Tibor élete tárul az olvasó elé. A memoárt a Magvető Könyvkiadó rendelte meg Szobotkától, hetvenedik születésnapjára, azonban ő 1982-ben bekövetkezett halála miatt nem írhatta meg. A már elkészült részletekből, illetve naplóbejegyzésekből, levelekből, interjúból, korai zsebkönyvekből és a memoárhoz hagyott vázlatok alapján írja meg a könyvet özvegye. A műben megjelenő Szobotka mellett azonban sokkal érdekesebb figura a mű kapcsán az „író-társ”, Szabó Magda. A hagyatékrendezés feladata mellett ő is a szövegvilág része, sőt, (át)alakítója – a memoár háttérbe szorul, ezzel együtt az is, akiről szól. Szabó Magda legnehezebb (írói)munkájának nevezi a vállalkozást:

„A munkára vállalkozót nem is annyira vállalt feladata előre látott nagysága nyugtalanította írás közben, inkább a mérték és arány megszabásának kérdése, annak a kikövetkeztetése, Szobotka mit mondott volna el magáról és másokról mindabból, aminek nyersanyaga előtte áll. A kiegészítést végző író-társ úgy döntött, követi Szobotka jegyzetei utalását: amire ott célzás történik, azt nyilván rögzíteni kívánta, nem elhallgatni. A munka, amelybe fogott, életének több okból leginkább próbára tevő, de elodázhatatlan vállalkozása, elvégzésével annak az író-társának tartozik, akiről ha már életében nem tette, legalább holta után ki kell mondania az irodalomtörténetnek az igazságot”.³

„Ki kell mondania az irodalomtörténetnek igazságot”. Szabó Magda indulatosan, vádlóan fordul az irodalomtudomány felé. Gyász, düh és vád – ezek készítenek nemcsak a mű megírására, de a memoárszöveg (át)alakítására is. A zavarba ejtő tulajdonsága a regénynek ebből következik, mert inkább egy gyászfolyamat eredménye és tükröje, mintsem a halott arcképe a mű. A változást azonban nehéz tetten érni: a fentebb említett elemek mellett Szabó Magdára jellemző önmitológiát felépítő narratív folyamatok és szövegmanipulációs elemek a férjének állított memoárban is felütik fejüket, de egészen másképp, mint például a *Régimódi történet*, *Az ajtó* vagy a *Für Elsie* esetén, ahol ismerjük ezeket a módokat.

A továbbiakban szöveg- és szerkezeti szinten próbálom meghatározni, rendszerezni és értelmezni mindazon elemeket, amik beleillenek abba a szövegviszonyban, amivé a memoárként induló mű „átalakul” Szabó Magda által. Mindemellett a mű fogadtatását, a gyászt, mint témáját, és az ahhoz kapcsolódó folyamatot, a gyászmunkát igyekszem minél jobban körbejárni. Nem utolsósorban Szobotka naplóira és maga a naplóműfajra is ki fogok térni.

² BERKES Erzsébet, „Halál, hol a te fullánkod?”, *Élet és Irodalom* 23 (1983): 11.

³ SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 10.

1. Szabó Magda önmítosz-alakítása

A mű elemzése előtt tisztáznom kell, mit értek Szabó Magda kapcsán az önmitológia kifejezésen, és ezzel összefüggésben a dolgozatban használt fikciófogalmat is kibontom.

Az életmű vizsgálatakor elkerülhetetlen behatolni abba az önéletrajzi mitologikus térbe, amit annak létrehozása során felépített és folyamatosan alakított Szabó Magda. Szinte minden regényének értelmezése során fontosnak mutatkozik az önéletrajzi vonatkozások figyelembevétele. Szívesen nyúlt saját életeseményeihez és általa ismert emberekhez miközben regényeit írta; saját életrajzát írja szét,⁴ és annak az alakjai, helyei, történései alkotnak önéletrajzi teret. Hiába utazza be a világot, a műveinek helyszíne Debrecen marad,⁵ családtagjait és magát is pedig többször is, többféleképpen megírta (pl. a *Régimódi történetben* vagy *Az ajtóban*). Magánmitológiájának létrehozása során lehetősége van újra- és újraírni magát (itt említhetjük példaként *Az őzet* és a *Für Eliset*), az emlékezés pozíciójából megalkotni és újraélni a történeteket, saját identitását újraalkotni.⁶ Az önéletrajzi tere mindazonáltal nemcsak ettől a folyamatos formálásból adódóan bizonytalan, Szabó Magda a szövegeken kívül is alakítja azt⁷. Recepcióját irányítja, tudatosan használja az médiamegjelenéseit az önéletrajzi tér szövegeken kívüli alakításra. Azonban az általa közölt önéletrajzi tények sem teljes bizonyossággal megbízhatóak, például: *Für Elise* Cilijéről egymásnak ellentmondó dolgokat is nyilatkozott.⁸ Nem szabad elhinni, amit mond, játszik – írja Kiss Noémi.⁹ Felszabadítja magát,¹⁰ egyszersmind megteremti ezzel a világát. Életrajzi alakjai azonban a szövegvilágba kerülve nem azok az emberek, akiknek megismertük őket nyilatkozataiban: új fenoménként szerepelnek

⁴ V. GILBERT Edit, „Kánon, kultusz, kritika”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 9-14 (Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019), 12.

⁵ KISS Noémi, „»Nem tudom, mit kezdjek magammal«”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 24-29 (Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019), 27.

⁶ BORBÁS Andrea, „Az önéletrajz mint arcrongálás”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 253-261 (Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019), 254.

⁷ NAGY Boglárka, „Párhuzamos életrajzok”, *Jelenkor* 9, (2003): 910.

⁸ *Uo.*, 913.

⁹ KISS Noémi, „»Nem tudom, mit kezdjek magammal«”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 24-29 (Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019), 25.

¹⁰ KABDEBÓ Lóránt, „Embermodellek életre-varázslója”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 17-23 (Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019), 21-22.

a regényvilágban,¹¹ a valósággal való viszonyuk és az önéletrajzi térben betöltött szerepük által más karakterek; ez a változás és másság egyszerre jelzi a térhez tartozást, de le is leplezi a változtatás ténye az életrajziséget. Z. Varga Zoltán így határozza meg az önéletrajzi teret: „Az önéletrajzi tér fogalmát Lejeune az olyan életművek vizsgálatához alakította ki, melyekben az autentikus, nyilvános önkép kidolgozása megoszlik több, sokszor ellentmondásos tartalmú mű között, melyek lehetnek akciós vagy önéletrajzi műfajokhoz tartozó, publikált vagy szándékosan kéziratban hagyott szövegek, ideértve a szerző nyilvános szóbeli megnyilatkozásait, interjúit, önkomentárjait is”.¹² Az önéletrajzi tér fogalmát Szabó Magdával foglalkozó írásokban használták a *Für Elise* kapcsán¹³, de *Az ajtó, Megmaradt Szobotkának*, és a *Für Elise* hármasának tárgyalásakor is.¹⁴

Dolgozatom állítása szerint a *Megmaradt Szobotkának* része ennek a Szabó Magda által alkotott önéletrajzi térnek; azok az elemek és szövegbeli működések, amik a térbe helyezik, eltávolítják a Szobotkához köthető életrajziségtől, és fikcióhoz közelítik, vagyis a megalkotott történethez, önmitológiához és az önéletrajzi térhez.

2. Szerkezet

A mű két Szobotka idézettel kezdődik. A második áll közelebb a memoárhoz, mint műfajhoz és a mű kijelölt céljához, az életrajziséghoz:

„A név alig jelent már valami személyit vagy személyest. Az ember, akit valaha e néven neveztek, aki papucsot viselt, ebédelt és szerelmes volt, régen elporladt. Ami maradt belőle, az igazabban az, mint a teste volt, az a saját legbelső világa, amin keresztül a másik, ellentétes világgal harcolt. Ő, egyedül, mindazzal, ami nem ő volt. E harc emléke az életmű.”¹⁵

Az elmúlás után mementó egy olyan emberről, aki életében nem tudott érvényesülni, mégis élete nem szűkölködött nagy küzdelmekről - olvassuk ki a sorokból. Ideális kezdés lenne ez tehát egy életrajzi témájú írásnak. Az első idézet pedig tizenhárom éves korából származik:

¹¹ KABDEBÓ Lóránt, „Egy monográfia címszavai”. In: *Salve, scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról*, szerk. ACZÉL JUDIT, 172-205 (Debrecen: Griffes Grafikai Kiadó, 2002), 178.

¹² Z. VARGA Zoltán, (2020) „Autofikció és önéletírás-kutatások Franciaországban”, *Filológiai Közöny* 66, (2020), 5-25, 14.

¹³ NAGY Boglárka, „Párhuzamos életrajok”, *Jelenkor* 9, (2003): 909-915.

¹⁴ MIHÓK Anikó, „Önéletrajzi tér és női szerepformálás Szabó Magda műveiben (*Az ajtó, Megmaradt Szobotkának, Für Elise*)”, Szakdolgozat, Újvidéki Egyetem, 2020.

¹⁵ SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 6.

„Tépjetelek szét, de nézzetek meg!”¹⁶ Ugyanúgy gondolatébresztő magáról Szobotkáról, a memoárműfajról (memoár, mint „boncolás”, darabokból összerakódó emberi élet, a darabok összerakásának rendjéről pedig az életrajzíró gondoskodik); ugyanakkor árulkodik Szabó Magda szerepéről is a műben. Az azonban, hogy Szabó Magda ebben milyen sorrendben rakja össze, tépi szét és mutatja meg az olvasónak Szobotka önéletírásának darabjait, az inkább egy fikciós, szépirodalmi mű megalkotottságára emlékeztető, az olvasó figyelmét pontosan irányító módon zajlik: melyik darabra kell néznünk, arról milyen következtetéseket kell levonnunk. Ez már a szerkezet szintjén érdekes mintázatokat mutat, jó példa erre az ismételtes.

Az első fejezet, az *Indoklás* a Szobotka által írt és publikált memoárrészlettel indít, de a következő bekezdésben máris Szabó Magda reflektál a leírtakra. Mindkét szövegrészben megjelenik a vád, ám a Szabó Magdánál fokozzák a vád intenzitását a közös életből hozott példák. Megismétli Szobotkát, de a vádpontok hosszabb tárgyalásával és bővítésével nem lesz hatásosabb az érvelése. Ez a fajta ismételtes többször is megjelenik a mű során, és inkább redundánsnak hat. A mű során van, hogy ez az alakzat megfordul, és Szabó Magda beszámolója előbb szerepel a szövegben egy adott eseményről, mint az azt dokumentáló naplórészlet. Ez lecsökkenti az adott naplórészlet fontosságát, a címszereplő feljegyzései másodlagos jelentőségüként jelennek meg, a memoárró Szobotka zsugorodik Szabó Magda Szobotka-alakjához képest.

A fejezetben az életrajzírnak, mint vállalkozásnak deklarálása is megtörténik. A szerző személyes jelleget, érintettséget eltávolítva magától lép fel, mint tárgyilagos életrajzíró, ahogy a fentebb idézetekben nevezte magát, író társ. Ezt követeli meg a feladat: a tét nagy Szabó Magdának, explicit célja ez az életrajz megírásával (irodalomtörténeti igazságtétel), és maga a feladat is több egy embernél („Egy ember élete sosem egy ember élete, mindig egy országé, egy világé, egy korszaké is.”¹⁷). Ezáltal epikusan felnagyítja magának a memoárnak a megírását (a nagyítással összekapcsolódó mitizációs folyamatokról a későbbiekben fogok bővebben írni). A második fejezet (*Király, katona, polgár*) egészét Szobotka szövege, a harmadikat (*Kép, Lamberti mester műterméből*) azonban már Szabó Magda írja. Utóbbi, Szobotka gyermekkorát tárgyaló fejezetben szerepelnek Szobotka-zsengék, idézetek a házaspár beszélgetéseiből – kontextusként és egy szövegolvasatnak az alátámasztásaként is működnek. Fontos befolyásoló hatása van azonban arra, hogy hogyan olvassuk a szövegeket memoárként: Szobotka is írt gyermekkoráról, naplórészletek is szerepelnek a könyvben erről az időszakról, azonban az

¹⁶ Uo., 5.

¹⁷ Uo., 9.

olvasó ezekben alighanem a Szabó Magda által leírt gyermeket keresi és látja, ezzel eltávolítva az önéletírástól a szöveget, és közelebb tolva a fikcióhoz. Szabó Magda erősen befolyásolja, alkot egy Szobotka-gyermekeket.

A negyedik fejezet (*Első szerelmeim egyike*) ismét egy Szobotkától származó memoárrészlet a gyerekkorról, a következő rész Szabó Magda reflexiójával kezdődik. A *Felismerés* címet viselő fejezet a Szobotka által elmondott gyermekkori szorongásokra csatol vissza, és naplórészletekkel „bizonyítja”, hogy a tizenkét esztendő fiú „felismerte hivatását”¹⁸ – ezen állításokat és magukat a fejezeteket a 3.2.-es pont alatt vizsgálom bővebben. A hatodik fejezetben (*A kürtös*) a zsengék mellett még több naplófeljegyzés szerepel a fiatal Szobotkától Szabó Magda kommentárjaival – a fentebb említett ismétlés alakzata, mint a fikcionalizáló Szabó Magda eszköze ebben a fejezetben meghatározó: ezzel a narratívában olyan elemeket emel ki és hangsúlyoz, ami az általa alkotott Szobotka-alak történetében meghatározó. Itt egyértelműen nyomatékosító szerepe van: fentiekben már említett Szobotka-gyermek szorongása sosem hagyja el a felnőtt Szobotkát sem, és Szabó Magda értelmezésében sorsának alakulására is hatással lesz ez. A negyvennegyedik oldalon elhangzott („Ha reggel eszembe jutott, mi vár rám az iskolában, tüstént kihánytam a reggelimet, többnyire elajándékoztam a gondosan becsomagolt tízórait is, sok éhes száj fogadta hálásan.”) Szobotkát ismétli meg az ötvenhetedik oldalon: „az intés következtében minden reggel úgy retteg az esetleges kudarcától, hogy rendszeresen kihányja a reggelijét, és bár született jó tanuló, állandó stressz nyomása alatt retteg, hogy éppen amiatt, mert olyan kétségbeesetten koncentrálok, nem fog tudni felelet közben koncentrálni (...)”. A hetedik (*A kürtös fújja a kürtjét*) és a nyolcadik (*A legesleg felé*) tartalma ismételten zsengék Szobotkától, a szövegek mellett pedig korai írói publikációiról is olvashatunk. A kilencedik fejezet (*Megbízható úriember*) egésze Kabdebó Lóránt interjúja Szobotkával a regényéről, a *Megbízható úriemberről*, aminek kapcsán Szabó Magda magánéleti kontextust ad a regény női szereplőjéhez az azt követő fejezetben (*Lola és Loláék*). A memoárírássra, mint műfajra újra utalás történik – a megmaradt memoárvázlatokból, kulcsszavakból való dolgozás, mint módszer: „Persze Lola elődjeivel és utódjaival nem volt ennyire egyszerű az ügy. Kabdebó kérdései természetesen a regényre irányultak, a válaszok sem térhettek ki többre, ám Szobotka memoárvázlata kulcsszavai között három olyat találtam, ami túlmutat egy mindig szerelemre kész fiatal test normális érdeklődési körén, s megadja a Lola című feladvány képletét: gazdasági krízis, pénz, ambíció.”;¹⁹ ezzel ellentétben a

¹⁸ Uo., 52.

¹⁹ Uo., 113.

naplófeljegyzések inkább referenciaszövegek szerepét töltik be a Szabó Magda elbeszélésszövege mellé, ahogy azt több téma kapcsán is felmerült.

A tizenkettedik fejezetben az 1941-43 között keletkezett Szobotka-naplók szerepelnek. Az abbamaradt, elmaradt naplót a továbbiakban Szabó Magda narrációja pótolja, foglalja össze az eseményeket. A naplók olvasásába előzetes ismeretanyaggal rendelkezve fog az olvasó, hisz Szabó Magda narrációjában ezen történések elhangzottak: Szobotka szövege lesz ezáltal ismétlése a már ismertetett történetnek, csökken a jelentősége ezáltal a naplóknak. A tizenharmadik fejezet (*Száműzetésben*) kezdete reflexió magára az életrajziságra írásai(k)ban: „1946-ban írt, *Száműzetésben* című regényének elemzése válasz lehetne az író-olvasó találkozókön állandóan felmerülő kérdésre: hogyan is állunk az alkotó munkában a valóság és a képzelet arányával, mennyi életrajzi elem kerül – és ha kerül, hogyan – egy műbe.”²⁰ Szó esik arról, hogyan ábrázolja Szobotka saját életét szövegeiben, és ezeknek nem megfelelő interpretálásáról Szabó Magda szerint („Ilyen tekintetben sokáig nem lesz szerencséje a *Megbízható úriemberrel* sem, Szobotka magánéletének jelzéseit rosszul keresték Gontran történetében, persze nem is találták meg.”).²¹ Szabó Magda férjének gyászát bemutató írása ebben a fejezetben kap egy érdekes vonulatot: Szobotka első feleségét gyászoló alakja jelenik meg és a veszteséggel való megküzdése – vagy annak elkerülése is az olvasó elé tárul. Szabó Magda véleményezi azt, ahogy férje gyászolta első feleségét, és magáról a gyászolóról is képet ad: „Mikor naplóját és verseit egymás mellé téve olvastam, nem azt éreztem, hogy hűtlenné vált a nőhöz, akit szeretett, vagy akár a magányához, bánatához, hanem hogy milyen nyomorult, kapkodó, zavart, tanácstalan és társtalan, hogy egyetlen percet nem hagy magának gondolkozásra a napban.”²²

A tizennegyedik és tizenötödik fejezet az írópáros kapcsolatának állít emléket megismerkedésüktől egészen házasságkötésükig. Leginkább ezekben a fejezetekben uralkodik a sorszerűség, Szabó Magda önmitikus terének kapuja kinyílik és beemeli a Szobotkát – ennek módjáról és folyamatáról az önfikció tárgyalása során bővebben lesz szó.

A tizenhatodik fejezet (*A múlhatatlan pillanat*) érdekessége, hogy a Szabó Magda kilép az E/1-ből és E/3-ba vált, ezt ezen kívül egyedül az első fejezetben teszi, mikor az íróárs szerepéről és feladatáról beszél az életrajzírás megírása kapcsán. Éles váltás az előző két részhez képest, ahol feleségként ír, itt azonban mindenfajta személyességet leválaszt magáról. A fejezet

²⁰ Uo., 177.

²¹ Uo., 179.

²² Uo., 183.

Szobotka 1971-ben hozzá írott levelét tartalmazza, amely azonban visszacsatol a házastárs képéhez.

A tizenkilencedikben (*A sződi polgármester*) fejezet visszatér a fiatal tinédzser Szobotkához, illetve a későbbi publikációs nehézségekhez is. Újabb vádak merülnek fel a külvilág ellen, Szabó Magda pedig megint védőként lép fel Szobotka mellett, ennek eszközeként idéz három rádiós publikációt Szobotkától (a vád és védelem szerepéről a műben bővebben a 3.1. pontban lesz szó, a szerkezetnél ennyit említenék meg). A huszadik, címadó fejezet (*Megmaradtam Szobotkának*) az utolsó Szobotka által megírt memoárrészlet, a következő két fejezetben (*Az angyal ott az ágy fölött, Magánhangzók*) betegségét és halálát írja le Szabó Magda; az utolsóban (*A harmadik nekrológ*) pedig gyászbeszéd és búcsú, ami mégsem elválás, hisz hamarosan jön az újraegyesülés. „Halált legyőző párbeszéd” – írja a műről a Népszabadság.²³

„Hát csak várj majd rám a Katalin utcán, ahogy megbeszéltük, „majd jövők”, ahogy Encsy Eszter az *Őzben* ígérte. Holtbiztos jövők, olyan biztos, mint ahogy meghaltál, holtbiztos, hogy jövők, olyan biztos, mint ahogy nem haltál meg.”²⁴

3. (Ön)fikció

A fentebb már említett, Szabó Magdára oly jellemző önmítoszalakítás jelenléte a műben leginkább a fikcionalizáció nyomán követhető és vehető észre. Ennek a folyamatnak három módját/eszközét különítettem el, a továbbiakban ezek mentén kívánom megközelíteni a témát.

3.1. Vád-védelem

A vád az egyik leginkább visszatérő eleme, beszédstílusa a szövegnek, szerzőtől függetlenül. Nem véletlenül szerepel műfajmegjelölésként a vádirat²⁵ a nyolcvanas évek sajtóreceptiójában a regényről. A vád magyarázható a Szobotka személyes, szakmai és történelmi tragédiákkal tarkított életútjának megtekintésével: Szabó Magda gyakran érvel életrajzi adatokkal, világnézeti állásfoglalásokkal. Amellett, hogy Szobotka gondolatait közvetíti, szintén vádlóként lép fel, a korszak, a szakma, a betegség ellen; de megjelenik nála az önvád, vádemelés maga felé is. Előbbi kettőt (korszak és szakma) már említettem, utóbbi kettőt ebben a pontban mutatnám be és fejteném ki az ismétlés alakzatán és a sorson, mint regényszervező elemen keresztül.

²³ TORJÁN Tamás, „Könyvszemle”, *Népszabadság*, 1983. júl. 5., 7.

²⁴ SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 333.

²⁵ BELOHORSZKY Pál, „Áldozat a hitvesség oldalán”, *Új írás* 1 (1984): 111-112.

Az ismétlés tökéletes alakzat a vád és a védelem együttes kifejezésére. Direkt kapcsolatot teremt Szobotka szövegeivel Szabó Magda azzal, hogy szó szerint átvesz egy-egy állítást, ami ugyan már az eredeti kontextusában olvasható felrovásnak, bár egy melankolikusabb hangnemben – a lemondás ezekben a Szobotka-vádakkal kéz a kézben jár. Az átvétel után azonban elveszti a melankolikus élet, és tényleges, dühös váddá formálja a külvilág ellen ezeket Szabó Magda. Ehhez természeténél fogva védőbeszéd is jár, amely bizonyítja Szobotka igazát, a helyzet igazságtalanságát, és minden esetben a külvilág tévedését. Például: „Szobotka jelzi egyik memoárrészletében, hogy amikor az iskola fennállásának századik évfordulóját ünnepelte, őt már „nem minősítették praeclarusnak”. A rendező bizottságnak nyilván gyér fogalma lehetett arról, ki ez a hajdani diák, pedig akkor már neve volt (...)”.²⁶ Ezek után még hosszasan sorolja a hagyatékban fennmaradt iskolával kapcsolatos, iskolatörténetileg is értékes írásokat, bizonyítva az iskola elhibázott lépését.

A tévedés, mulasztás a külvilág részéről azonban legtöbbször az írói pályáját érinti – a fel nem fedezett, ettől szenvedő Szobotka többször is keserű félmondatokban fejezi ki ezzel kapcsolatos fájdalmát. A Szobotkától életrajzilag megtagadott írolét fikcionalizált sorselemként lép elő, ezzel a regény szervezőeleme is lesz: ok lesz az okozathoz, háttér a megértéshez. Szabó Magda a művészi ki nem teljesedéshez köti férje halálát, állapota is akkor válik visszafordíthatatlanná, mikor ismételten egy karriercsalódást kell átélnie („Az a levél, amely a *Vetőkártya főhadnagya* és a születésnapra esedékes hármaskönyv kiadását bejelentette, bevonta sugárzásával azt az időt, ami az életéből még hátravolt”).²⁷

A külvilággal szemben megfogalmazott vádak másik fő témája Szobotka betegsége. Szabó Magda már gyerekkorától kezdve szorongó alkatként írja le Szobotkát, aki csak a művészetekbe, írásba tud menekülni: „Nagy felfedezés, hogy az írás, az olvasás, a zene, a képzőművészet kicsorbitja a válságok élet, egyszerre ad és kap, ha zongorázik, egyszerre ad és kap, amikor ír: megtalálta a fogantyút, amibe kapaszkodva át tud majd lendülni az új meg új örvények fölött.”²⁸ Azonban íróként sosem tud érvényesülni, és a fentiekben kifejtett irodalmi számonkérés szorosan összefügg Szobotka egészségével is, nem is lett volna baja, ha írhat – állítja Szabó Magda („Karácsonyig szépen javult az állapota, s hogy mit jelentett teste konzerválása tekintetében az elismerés, azt a nyúlfarknyi tévéreklámban való szereplés és a *Menyasszonyok-vőlegények* megjelenése után kirobbant siker bizonyította. Karácsonyig az

²⁶ SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 62.

²⁷ *Uo.*, 257.

²⁸ *Uo.*, 49.

orvosa is, én is meg voltunk győződve róla, elhessen Györgyjakab Ilka madara, de aztán a javulás megállt, s egyszer csak nyilvánvalóvá lett, hogy viszonylagos ereje se térhet vissza már.”);²⁹ azonban a megvalósulatlan pályája terhe ráakódott szervezetére, és ez is felelős haláláért: „Nem passzíve, aktíve akarja fenntartani az irodalommal a kapcsolatát, nem magyarázni, írni akar műveket, nem filoz. De X. Y. és Q. elvtárs győztek, és Szobotkának ráment az élete”.³⁰

A vád azonban nemcsak a külvilág felé fordul a műben, hanem a beszélő felé is. Az önvád tragikuma megtöri a vádaskodó Szabó Magda alakját, és őt is ugyanúgy bűnösnek tünteti fel.

„Holtsápadtan sokáig a fejét ingatta, aztán egyszer csak elernyed, feladta, azt mondta, jó, menjünk, most eszmél csak rá, milyen önző volt, hiszen én annyira vágyom Amerikába kislány korom óta. Beleegyezik, menjünk. Ő látta, hogy ott ül az ablakon Györgyjakab Ilka madara, én nem, és nem látta Eckhardt sem. Mi az orvossal csak a percet érzékeltük, és azt, hogy csoda történt, megvan a mód, amivel visszavezethetjük önmagához, a kijárat az alagútból, és külön írói ösztöndíjat kapott, nem mondhatja, hogy kísérőként jön velem; szuverén, saját jogán utazik el. Kinn nem fog a psoriasisra gondolni, a kudarcokra, a szerkesztőkre, végre lesz sikerélménye, igazi. Szeptemberben elutaztunk Amerikába.”³¹

Szobotka beteg volt és depressziós, megtörite végleg a külvilág – de Szabó Magda nem csak a világot vádolja, de önmagát is. A vád és a védelem pozíciója a műben egymástól elválaszthatatlanok, Szobotka pedig az áldozat helyzetében jelenik meg. A narratíva szerint sorsának tehetetlen áldozata. Hiába állt helyt szakmailag és segített mindig másoknak

„Időbe telik, míg rájön, s akkor már késő is, még barátságból, kérlelésből se lett volna szabad dalszöveget írnia senkinek, vagy ráemlékezve hajdani saját áttörési kísérleteire, irgalom-műsoridőt biztosítani dilettánsoknak. Mások pályája helyett inkább a magáéval törődött volna többet, s megkereste volna azokat a kapcsolatokat, amelyek révén valami csoporthoz sodródhat, bármelyik, a koalíciós időkben alakult írótársaság bázis lett volna későbbi élete folyamán, mert a kör, amely mellett egy író a negyvenes években lehorgonyzott, kategorizálta későbbi írói útján.”³²

mégsem ér el sikereket, sőt, eltávolítják tisztségeiből; de magánéletét is mások és a történelem alakítja – ez jelenség az önvád tárgyalásánál fogja elérni csúcspontját. Ez a szerep, amit Szabó

²⁹ Uo., 309.

³⁰ Uo., 275.

³¹ Uo., 260.

³² Uo., 186.

Magda Szobotkára ró, csak erősíti a mű vádiratként való olvasatát, a vádirat pedig a fikció felé mutat.

3.2. Nagyítás-mitizálás

Szobotka alakja a műben egyszerre van mitologikusan felnagyítva, és a háttérben az elbeszélő Szabó Magda mellett. Ez a kettőség, ha látszólag ellentmondásos is, mégis egyesül Szabó Magda önéletíró terében. Paul de Man szerint az önéletírói vállalkozás határozza meg és hozza létre az életet,³³ ennek nyomán Szabó Magda önmitizációs írásai az önmegértés szolgálatába állíthatók, ugyanúgy, ahogy az önmitológiai tér. Kijelenthető tehát, hogy a Szobotka-memoár is ennek az eszköze, mivel a tér része; ugyanakkor az élet, amit létrehoz nem egy új Szabó Magda-identitás, hanem az íróárs, a férj feltámasztása egy fikciós műben. Ezáltal a megjelenített Szobotka erősen fikcionalizált alak, mivel alá van rendelve Szabó Magda önmegértésnek, vagy pont önmegértéséből indul ki. A fikcionalizált Szobotkát Szabó Magda a Szobotka hagyatékszövegei (naplók, memoárrészletek, zsengek, levelek, és ezekből levont következtetések) mellett önéletrajzi elemekből gyúrja össze, ez az alak nem azonos a memoárró Szobotkával. Szabó Magda Szobotkájának kibontását a gyermekkel kell kezdenünk. A gyermek Szobotka a második fejezetben, egy kép leírásából tárul elénk:

„A fénykép, amely a Lamberti Fényképészeti Műteremben készült, egy mosolytalan, fegyelmezett hétéves kisfiút ábrázol matrózzruhában, aki úgy néz a gépbe, mintha már látná zavaros, kanyargós útú jövődjét. Hogy fehérszőke, nem mutatja a felvétel, szeme kékjét, nagyon világos bőrét sem, orra, melyet később egy iskolai verekezés közben betörnek, még egyenes: szép, ápolt gyermek néz ránk, s mégis van valami disszonáns, valami meghökkentő a halk nyugalma ábrázolásban, pedig a kisfiú arca nem mutat indulatot. Mikor már mindazt tudtam róla, amit ma, Lamberti úr képe elárulta titkát.

Szobotka gyermekkorának egyetlen kulcsszava lehetett: a rettegés.”³⁴

A kép, mint médium, amelynek jellemzője a rögzítettség, változatlanság, ideális választás a gyermek bemutatására. Utalhat arra, hogy ez egy megalkotott alak, de a rettegés állandóságát is előre vetítheti a gyermek szemében. Plusz a gyermeknek, aki már előre látja jövőjét tagadhatatlanul erősen felnagyított és eltúlzott ábrázolása.

³³ BORBÁS Andrea, „Az önéletrajz mint arcrongálás”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 253-261 (Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019), 255.

³⁴ SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 27.

Kiemelten fontos a rettegés, és bár Szobotka maga is beszél fiatalkori szorongásairól („Semmi nem derült ki, csak a szorongás maradt meg bennem, s kísér mint életérzés a mai napig”),³⁵ ez a rettegés hatalmas mérteket ölt, Szobotka életét több ponton is majdhogynem végletesen meghatározó érzés lesz Szabó Magda keze alatt: „Egész házaseletünk folyamán egy ágyban aludtunk, 1960-ig, tudoműtétéig még külön paplanunk sem volt, hány és hány éjszakán rettentett fel a közös párnán velőtrázó sikoltozása. Irtózatossá almai holtáig kísérték, nehezen lehetett felrázni ilyenkor, mikor végre feleszmélt, úgy aludt el újra, hogy a kezemet fogta, mintha félne, folytatódik az álmok kép”.³⁶

Több korai novellájában is visszatérő téma az elmúlás, tehát a fiatal Szobotkát is foglalkoztatja; ehhez a halálvágyhoz két mitikus alak is kötődik a műben: Györgyjakab Ilka madara, és az angyal Szobotka ágya fölött. Györgyjakab Ilka, a Szobotka-háznál szolgáló cseléd lány ülteti a fülébe a mesét, amit Szabó Magda szerint soha nem felejt el: „(...) a kisfiú sose felejtette el a halálmadarat, Isten küldöttjét, és számtalanszor riasztotta Gertrúdot, siessen, húzza fel a rolettát, mert neki az az érzése, ott les mögötte a halálmadár. Gertrúd dühös volt, semmi érzéke a mesékhez, babonákhoz, balladákhoz, ki nem állhatta Györgyjakab Ilka történeteit”.³⁷ Az ablakban ülő halálmadarat, ami Szabó Magda szövegében megtestesítője lesz a halálnak, leginkább Szobotka megbetegedéseinek leírásakor használja: „Sok embernek tartozom hálával, nőnek-férfinak, szakmabelinek, minisztériumi vagy még magasabb helyen dolgozónak amiatt, hogy el-elhessentette az ablakunkról Györgyjakab Ilka mitikus madarát”,³⁸ „Magát a tényt Szobotka rögzítette a *Megmaradtam Szobotkának* fejezetben, a betegségről, amelynek kapcsán e gesztusról szó került, nem írt részletesen, pedig Györgyjakab Ilka madara ezúttal kitett magáért”.³⁹ A halál a Györgyjakab Ilka halálmadara képében végigkíséri Szobotka egész életét, rettegésben tartja, majd megöli – Szobotka halálát ezzel felnagyítja és nemcsak betegségeivel küzd, hanem ezzel a Szabó Magda által mitizált halálképpel is, csatában hal meg, azonban a küzdelem már eredeténél fogva kiegyenlítetlen: nincs menekvés a madár elől, ha egyszer leszállt az ablakába, csak idő kérdése, mikor viszi el a sorsként értelmezett mese szerint.

Az angyal alakjának történetét Szabó Magda akkor hallja Szobotkától, mikor betegsége megtiltotta neki, hogy utazzon. „Becsapódott előttem a világ kapuja”⁴⁰ – mondja Szobotka, és

³⁵ Uo., 46.

³⁶ Uo., 27.

³⁷ Uo., 246.

³⁸ Uo., 249.

³⁹ Uo., 249-250.

⁴⁰ Uo., 311.

pont erről jut eszébe az angyal, amit szintén, mint a halálmadarat, gyermekkorához köti. Ugyanakkor az angyal már nem közvetlenül a halált jelzi, hanem üzenetet hoz:

„»(...) éppen velem szemben áll az apuka ágya fölött, az olyan, mint valami angyali üdvözlés, csak más tartalommal. Így, némán közli, hogy mit bíztak rám, mint Máriára a kisdedit, és nem tehetek róla, hogy nem volt sem időm, se lehetőségem azt a megbízást végrehajtani.« Akkor már értettem, mire céloz, nyújtottam felé a kezem, ő megfogta, mindig összekapaszkodtunk, ha baj volt. Kimondtam azt a nevét, amin csak én szólítottam, amit sose hallott idegen. »Átadtad te azt az üzenetet, hidd el.« Ingatta a fejét, nem, dehogy; hiszen ellene volt minden. »Átadtad – mondtam megint –, és egyszer mindenki tudni fogja, hogy a te apád ágya felett angyal állt, és üzenetet bízott rád, és te elhoztad az üzenetet, és meg fogják írni, és ki fogják mondani rólad, hogy így volt, és ha nem éred meg, akkor is így lesz, mert akkor én írom meg«”.⁴¹

Az, hogy mennyire nagy tragédia Szobotka be nem teljesült írói ambíciója, Szabó Magda itt sírja el a legfájdalmasabban, egy mitikus angyal jelképében. Legtöbbet megismételt vádpont a műben, hogy nem alkothatott Szobotka, és ebből halálát is levezeti. Fennmaradt naplófeljegyzésből tudjuk hogy Szobotka gyermekkorától írónak készül – „Író szeretnék lenni és tollammal nagy nevet kivívni, de félek, hogy ehhez nincs tehetségem.”⁴² – azonban az angyali figurán keresztül felmagasztosul ez a vágy, a hivatásból isteni küldetés lesz. Be nem teljesülése az élet értelmetlenségét, és így az elkerülhetetlen halált jelenti.

A Szabó Magda által leírt Szobotka tehát kiválasztott, a kiválasztottság leírásának tetőpontja a Krisztushoz hasonlítás: „A lepedő megint lesodródott róla, visszaigazítottam, közben láttam a testét, amelyet hiába ápoltak a nővérek olyan gondosan, csupa felfekvés volt máris, még a lábfejen is valami különös, bomló szövetjelzés piroslott, mint Krisztus szöghelye”;⁴³ „Bonyolult gépekbe kapcsolva és fejfelé, mint egy fordított Krisztus küzdött a madárral az intenzív osztályon, amikor már úgy látszott: túlélte, behívatott Kerényi doktor.”⁴⁴ Mitikus alakjához hozzátársul egyfajta megérzési képesség: első házasságát és a későbbi amerikai utat Magdával is kétkedve fogadja, megérzi a közelgő rosszat. („Különös adottsága volt, hogy jót-rosszat mindig előre jelzett benne valami radar, sokkal előbb, mintsem bekövetkezett volna. Ha

⁴¹ Uo., 311.

⁴² Uo., 51.

⁴³ Uo., 324.

⁴⁴ Uo., 252.

tiltakozott valami ellen, ha nem akarta vállalni, utóbb mindig kiderült, neki volt igaza.”).⁴⁵ Ezzel a különböző tragédiák összekapcsolódnak sorssá, Szobotka minden életeseménye beleilleszthető ebbe a sorszerűségbe, élete úgy alakul Szabó Magda szemüvegén keresztül, mint egy fikciós regény.

Ebbe a sorsmintázatba beletartoznak a nevek is: Ilivel, Szobotka első feleségével közös nevük Ili halálát hordozza magában („Így hívtuk egymást: Meimei. Annyi is volt a házasságunk, egy múltó pillanat.”);⁴⁶ Szobotka nevét is rosszul jelentetik meg, szakmai felfedezetlenségére emlékeztetve őt („Ha híres leszek, esetleg igényt tart rám más nemzet. Nem lettem híres, és még hazám se tart igényt rám, nemhogy idegenek. Megmaradtam Szobotkának, és csak akkor keseredtem el, amikor egy különben jelentéktelen novellám írójaként – a szedő jóvoltából – így szerepeltem: Szvobotka Tibor. Szvobotka – ez már kicsit sok volt.”).⁴⁷ Szobotka sorsának efféle megjelenítéséből felesége képe sem maradhat el, mint sorstárs és tanú. Szobotka a halálos ágyán ejti ki a csak a házaspár által ismert becenevet („Engem nevezett Agyigónak” – feleltem, akkor már nem kérdezett többet, én meg megfordultam, és kimentem a kórház kapuján.”).⁴⁸ A házasságuk és összetartozásuk bizonyítéka még a közös nyelvhasználat („Szobotka tőlem tanult igazán játszani, pontosabban a Szabó-házban, ahol felnőtt korunkban is mindig játszottunk, tőlünk tanulta és mesterfokra vitte a szókitalálósdit, ami abban állt, úgy kellett a másikat megérteni, hogy nem ejthettünk, csak vokálist, magánhangzót.”),⁴⁹ ennek bizonyításának csúcspontja azonban az utolsó fejezet, ami búcsúzás közben a soha el nem válást írja le: Szobotka temetése kettejük esküvője („Majd mondd meg az apámnak, ha látod, hogy most már tudom, amit 1948-ban még nem, és hogy ez most az én egyházi esküvőm”).⁵⁰ A túlzás nem áll messze a kapcsolat leírásától, de attól, hogy a Szabó Magda ennyire összetartozóvá teszi sorsukat az önmitológiai térrel való kapcsolata a megteremtett Szobotka-alaknak is tisztább lesz. Sőt, egyenesen Debrecen és Szabó Magda ősei mellé kerül:

„Ültem mellette ezekben a napokban reggel fél nyolctól vacsoráig, néztem az arcát, amelyhez több közöm volt, mint az apáméhoz, több, mint az anyáméhoz, néztem a számomra ezen a földön egyedül ismerős arcot, amelynek vonásai úgy összetartották az életemet, mint egy háló. Nagy pillanat volt ott a kórházban, mikor rájöttem, mindeddig

⁴⁵ Uo., 180.

⁴⁶ Uo., 167.

⁴⁷ Uo., 290.

⁴⁸ Uo., 326.

⁴⁹ Uo., 322.

⁵⁰ Uo., 329.

nem voltam apátlan, mert mihelyt Szabó Elek meghalt, ő lett az apám, az anyámat is most vesztettem el, mert ő lett Jablonczay Lenke is, sőt debreceni házunk is most omlott össze február 16-án, abban a percben, amikor a harmadik szobában telefonálva hallottam zuhanása robaját; nemcsak az ő teste volt, ami a zajt okozta, akkor omlott össze szülővárosom régi otthona is, amit szintén ő épített be csorbítatlan épséggel a mi pesti falaink közé. »Most nőttem fel – gondoltam, míg figyeltem a szendergését –, felnőttem és megöregedtem egyetlen másodperc alatt. «⁵¹

3.3. Ami a múltban van, az a jövőbe mutat?

A *Megmaradt Szobotkának* műltszemlélete egészen olyan, mintha egy fikciós művet olvasnánk: a jövővel teljes ok-okozati kapcsolatban ábrázolja a múltat, a múltból mindig lehet következtetni a jövőre, a jelen problémáinak gyökerei a múltban találhatóak. A múlt, mint egy mindenképpen bekövetkező jóslat működik a műben, és ez a jóslatjelleg az időkezelést eltolja az életrajziságból a fikció felé. Erre már a szóhasználata is utal: „villan a jövő”,⁵² „jövendő jelez”,⁵³ „előrejelzés”.⁵⁴ Bár a memoárra is jellemző az ok-okozat viszonya, itt ezeket az összefüggéseket Szabó Magda közvetíti felénk, és ezek a meglátások külön eszközök arra, hogy behúzza a művet az önmitizációs terébe. De ezen belül is széles a skála annak a tekintetében, mennyire a fikció (önmitizációs térbe tartozó), vagy akár a szépirodalmi fikció felé a tolja szöveget.

Az első, még jobban az életrajzhoz köthető utalásfajta, amikor Szabó Magda összeköti a Szobotka regényeket az író önéletrajzával. Gyermekkorát kapcsolatba hozza a novelláival („Valamikori gyermekéletének egyébként nem a *Züü vendégei*-ben van az első regisztrálása, hanem abban a novellában, amelyet 16 éves korában írt, amelyben két határozott és egy elmosódó, de felismerhető körvonalú portré ábrázolja a családot.”);⁵⁵ *Züü vendégeivel* („Szobotka különben megrajzolta saját gyermekkori önarcképét a *Züü vendégei* egyik fejezetében, ő a regénybeli kisfiú, aki olyan tragikus véget ér, aki azon gondolkozik Züü vendégkoszorújában, milyen módon végezzen magával, miféle halálnem martalékaként meneküljön a rettegés egyre szorítóbb gyűrűjéből.”);⁵⁶ de még édesanyja alakját is megírja

⁵¹ Uo., 320.

⁵² Uo., 71.

⁵³ Uo., 66.

⁵⁴ Uo., 78.

⁵⁵ Uo., 35.

⁵⁶ Uo., 30.

(„Hogy van a világon ilyen szülő is, akkora élmény, hogy Géza és Erzszi édesanyja íródik meg a tizenöt éves Szobotka *Anyák* című színdarabjában, ő a darabban az a csodálatosan derűs és okos asszony, aki megtanítja élni a Fenyőné néven ábrázolt, folyton panaszkodó és elégedetlenkedő Szobotka anyát”).⁵⁷ Szerelmi kalandjainak is emléket állít hasonlóképpen a *Megbízható úriemberben* („Lola modellje, a Lola utódai, egyetemista korának szerelmei.”;⁵⁸ „Lola egyszer majd irodalommmá válik, ahogy azzá lesznek a kedves kis angol lányok”).⁵⁹ Emellett Szobotka írói képességeire is utal több helyen:

„Itt megint a jövőendő jelez: a kabarészínész, aki hiába keres és teljesen feleslegesen tanul meg egy darabot, már a valamikor megírandó Szobotka-novellák figuráinak egyike.”⁶⁰

„A vers szokatlan formai megoldása, ha kezdetlegesen is, de jelzi már, hogy ösztönösen tud valamit, amire, ha igazi író válik belőle, nagy szüksége lesz: tud szerkeszteni.”⁶¹

„A későbbi Szobotka-novellákba és -regényekbe rögzült aforizmák, a lét és nemlét lényegét bogozó vagy takarékosan megfogalmazott mondások Szobotka későbbi stilisztikai fegyvertárának a gyerekkortól kísérő, természetes alapkövetkei, kifejezőmódjának egyik lényeges ismertetőjele, mint ahogy tematikájában a céltalan élet miatti küzdelem motívuma is folyton visszatér.”⁶²

De véleményt is fogalmaz meg róluk, amik jól beleillenek az eddigiekben kifejtett vádkategóriába.

„Érdekes, hogy a verseinél sokkal jelentősebb prózai zsenéit mennyire nem méltányolják kellőképpen, ekkor születik a *Vásárban*, a *Valaki az éjszakából*, a *Monda 2000-ből* – vérbeli prózáiról jeleznek a sorok, mint ahogy második tudósításának ismerője sem kételkedhet abban, a próza lesz ennek a még nagyon fiatal írónak az igazi területe.”⁶³

Írói képességei és felfedezetlensége között feszülő ellentétet az időkezelés tárgyalásánál sem lehet elkerülni.

Nemcsak az író jelzik előre a sorok Szabó Magdának: mind a közéleti érdeklődése, mind kritikus vénája („A vakációban a Városligeti Műszínparkban végignézett *Sztambul rózsája* előadás bírálata már az igényes jövőendőbeli kritikust ígéri – Szobotka egyébként világéletében

⁵⁷ Uo., 62.

⁵⁸ Uo., 170.

⁵⁹ Uo., 124.

⁶⁰ Uo., 66.

⁶¹ Uo., 70.

⁶² Uo., 73.

⁶³ Uo., 83.

gyűlölte az operettet.”),⁶⁴ előre jelzik karrierjét rádióriporterként is („helyszíni közvetítések kézirataival együtt, melyek jelzik már a későbbi sok állása közül az egyiket, a rádióriportert.”).⁶⁵

Azonban ezeket a múltból való figyelmeztető kiáltásokat sokszor csak Szabó Magda hallja és értelmezi annak: már a gyermek Szobotka se szerette a kórházakat, nem akart orvos lenni, így bizonyosan ráérezett jövőére, az örökös betegeskedésre („kiderül, nem alkalmas a pályára, gyűlöli a kórházzagot, még egy orvosi köpeny vagy táska látványa is iszonyítja, mintha csak sejtené, hányszor lesz még dolga orvosokkal.”);⁶⁶ vagy az írói ambícióinak kudarcát egyetlen egy elmulasztott pillanatban lehet tetten érni („Sose tudja behozni, amit azzal veszít, hogy bedugja a fülét a szabadúszó, nyomorgó többi író szirэндala elől”).⁶⁷ Ez az időkezelés sorsszerűség érzetét teremti a szövegben: minden okkal történik Szobotkával, sorsa előre megírt, menekülni előle nem tud, csupán beteljesíteni azt – kiszolgáltatott fikciós regénykarakter lesz Szabó Magda keze alatt, és ezzel már nemcsak az önmitizációs tere érdekében fikcionizálja, hanem egyenesen a széppróza felé mozdítja el az életrajzot.

4. Kánon és megítélés

Szabó Magda helyéről a magyar irodalomtörténetben mai napig viták vannak, műveinek recepcióját nagyban befolyásolja posztmodern elterjedése (hátranézés vita),⁶⁸ az Aczél György neve által fémjelzett kultúrpolitikában való szerepe és kapcsolatai,⁶⁹ vagy akár személyiségével kapcsolatos nézetek („Szabó Magda narcisztikus személyiség volt – tudjuk ezt valamennyien, akik olvastuk önéletrajzi jellegű-ihletésű köteteit”);⁷⁰ de ebben a tanulmányban részletesen csak a *Megmaradt Szobotkának* fogadtatását fogom áttekinteni.

A mű megjelenésekor az olvasói visszajelzések többnyire pozitívak voltak áttekintve a folyóiratokban megjelenő recepciókat; azonban később tudományos körökben biográfiaként

⁶⁴ Uo., 84.

⁶⁵ Uo., 63.

⁶⁶ Uo., 33.

⁶⁷ Uo., 32.

⁶⁸ REICHERT Gábor, „Szabó Magda Az őz című regénye és a »hátranézés-vita«, *Irodalmi Szemle* 65, (2022): 52.

⁶⁹ SOLTÉSZ Márton, „A semlegesség illúziója: Közelítések az Aczél György-Szabó Magda-vonalhoz”, In: *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021*, szerk. DEZSŐ Tamás és PÓCZA István, 710-750 (Budapest: Batthyány Lajos Alapítvány 2022), 710-711.

⁷⁰ SOLTÉSZ Márton, „Szenzáció vagy kanonizáció? megjegyzések Szabó Magda újrainduló életműsorozatához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123, (2019) 103-108, 107.

való olvasását életrajzi adatokra hivatkozva cáfolták, miszerint hűtlensége által keletkezett bűntudat regénye a *Megmaradt Szobotkának*: „Bóka a negyvenes évek végén Szabó Magda kultuszminisztériumi főnöke és esküvői tanúja – a pletykák szerint a szeretője”⁷¹. Szabó Magda monográfusa, Kónya Judit szerint jót tett volna a könyvnek, ha nem a haláleset után ilyen hamar íródik és jelenik meg.⁷² Mindezek ellenére azt azonban biztosan lehet állítani, hogy a regény, bár valamennyire elérte célját, mivel a Szobotka-életmű kiadásra került, Szobotka kánonpozícióján nem változtatott. Az irodalmi igazságszolgáltatás tehát elmaradt.

5. Gyászmunka

Szabó Magda a gyászév alatt írja meg a művét, ennek feltételezett negatív hatásait a fentebb idézett kritikák is kiemelik. Kónya Judit gondolatmenetén továbbmenve talán egy későbbi megjelenéssel a *Megmaradt Szobotkának* az a memoár lehetett volna, aminek az író szánta. De talán ezen nem is érdemes elmélkedni, mivel a legizgalmasabb lerántani a leplet a memoárról és megtalálni alatta a gyászmunka eredményét.

A következő bekezdésekben a gyászmunka elméleti hátterén kívül egy másik, szintén gyásszal foglalkozó írással, Esterházy Péter *A szív segédigéi* című regényével vetem össze Szabó Magda művét, a gyászmunka szempontja felől megközelítve a műveket, a *Megmaradt Szobotkának* kánonbéli helyének változtatásának szándékával. Persze nem véletlen a párosítás: Esterházy Szabó Magdát „irodalmunk utolsó nagyasszonyaként” jellemzi⁷³, szakmai jó viszonyukról az is árulkodik, hogy Szabó Magda *Harmonia Caelestis* példányának a dedikációban Esterházy köszönetet mond az íróőnek a még kézírathoz tett javaslatokért.⁷⁴

5.1. Gyászmunka: szakirodalmi összefoglaló

A gyászmunka kifejezés Sigmund Freud nevéhez köthető. 1917-es, *Gyász és melankólia* című írásában vezeti be a fogalmat. Azt a folyamatot nevezi így, amin a gyászolónak keresztül kell

⁷¹KISS Eszter, „Milyen az élet egy sokkal sikeresebb nő mellett?”, *Index* 2019. Hozzáférés: 2023. 01. 09. https://index.hu/kultur/2019/04/04/szobotka_tibor_szabo_magda_banom_is_en_naplo_szocializmus_irodalom/?token=59e5ddc0cd6ce49965484ee3893abc8e

⁷²MIHÓK Anikó, „Önéletrajzi tér és női szerepformálás Szabó Magda műveiben (Az ajtó, *Megmaradt Szobotkának*, *Für Elise*)”, Szakdolgozat, Újvidéki Egyetem, 2020.

⁷³JUHÁSZ Anna, „10 dolog, amit nem biztos, hogy tudtál a leghíresebb magyar íróőről”, *Szeretlek Magyarország* 2017. Hozzáférés: 2023. 01. 09. <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/imadok-olvasni/10-dolog-amit-nem-biztos-hogy-tudtal-a-leghiresebb-magyar-ironorol/>

⁷⁴SÜMEGI Noémi, „Pröhle Gergely: Ne kezdjünk az író kihűlt teste fölött szelektálni”, *Index*, 2022. Hozzáférés: 2023. 01. 09. <https://index.hu/kultur/2022/01/20/prohle-gergely-nem-kell-az-iro-kihult-teste-folott-szelektalni-/>

mennie ahhoz, hogy veszteségét fel tudja dolgozni. A veszteséggel való szembenézés, realitásának elfogadása szükséges ahhoz, hogy a folyamat egészséges módon és komplikációtól mentesen történjen. Az 1960-as években jelennek meg először olyan írások, amik már szakaszolják a gyászfolyamatot, de ma már ezt a megközelítést erősen megkérdőjelezzük, inkább a folyamat-jelleget, egyediséget hangsúlyozzák a téma szakértői.⁷⁵ Többféle szakaszmodell létezik, különböző osztályozásokkal, azonban most csak azokat a fázisokat emelném ki, amelyek a későbbi összehasonlítás során hasznosak lehetnek.

Az első fázis a sokk, a halálhírré való első reakció. Jellemzői a bénultság, az ürességérzet, vagy éppenséggel a szélsőséges érzelmkitörések. A második fázis a kontrollált szakasz, amely általában a temetésig tart. A valóságtól, a jelentől, a gyászoló körül zajló történésektől való eltávolodás érzése mellett az erős emóciók, a düh, a vád, az ingerlékenység a fázis velejárói, azonban az ügyintézés során ezeket mind folyamatos kontroll alatt kell tartani. Esetlegesen távolság, szembenállás is kialakulhat a gyászoló és a körülötte lévők között. A harmadik fázis a tudatosulás nevet viseli. Ezt a szakaszt érzelmek terén a harag és félelem uralja. Az indulat irányulhat a külvilágra, a halottra, de akár magára a gyászolóra is (önvád, büntudat). A szorongás erősödhet, a félelem is sokrétűen jelentkezhet: biztonságérzet megrendül és a bizonytalanság veszi át a helyét, a halállal kapcsolatos rettegés is megjelenhet. A negyedik fázis, az átdolgozás során a kontrolálhatatlan emlékek és érzelmek áradását átveszi a tudatos emlékezés.⁷⁶

A haláleset a lét végessége, annak realizációja, az elmúlás traumája. A gyászfolyamathoz hasonlóan egyszerre személyen belüli- és személyközi viszony és konfliktus. Szemben áll egymással az élmények kimondhatatlansága és az elmondás igénye.⁷⁷ Pohárnok Melinda és Lénárd Kata írja *A trauma lélektana* című tanulmányukban: „Elpusztítja az élhető, értelmes, alapjaiban megbízható világ képét. Elpusztítja az emberi kapcsolatok megtartó, megmentő erejébe vetett és ezzel párhuzamosan az önmagunk létezésének értelmébe vetett hitet.”⁷⁸

5.2. *A szív segédigéi*

⁷⁵ BENCZÚR Lilla, „A gyász lélektana”, In: *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerk. KISS Enikő Csilla és SZ. MAKÓ Hajnalka, 11-39. (Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2015), 11.

⁷⁶ Uo., 12-15.

⁷⁷ POHÁRNOK Melinda, LÉNÁRD Kata. „A trauma lélektana” In: *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerk. KISS Enikő Csilla és SZ. MAKÓ Hajnalka, 221-235. (Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2015), 228.

⁷⁸ Uo., 231.

A szív segédigéi 1985-ben mint „fehér könyv”, majd rá egy évre a *Bevezetés a szépirodalomba* részeként jelent meg.⁷⁹ Ellentétben Szabó Magda művével, ahol nem explicit a gyász, mint téma, Esterházy regénye édesanyjának haláláról szól, de nem az anya, hanem halál maga, annak rögzítése és megértése az írás által fókuszra kerül a műnek. „A regény az anya betegségének, halálának és gyászolásának története, de valójában ennél sokkal komplexebb: a halál és az írás, a lét és a nemlét, az én és a nem én kettősségének megközelítése.”⁸⁰ Az írás, mint a gyásszal való megküzdési stratégia jelenik meg az első oldalakon: „Majdnem két hete már, hogy az anyám meghalt, munkához kell látnom, mielőtt a temetéskor roppant heves kényszer, az íráskor vissza nem változik azzá a tárgyú szótlansággá, amellyel a halál hírére reagáltam.”⁸¹ A gyász, mint téma szerkezetileg is megjelenik: „Az elmúlás időtlenségének vizuális jelei a számozás nélküli lapok, a gyászkeretes oldalak és a fekete oldal. (...) A gyászkeretes oldalak vizuálisan a gyászjelentéseket idézik (...). Maga a fekete oldal szerkezetileg és motivikusan is központi helyet foglal el: önmagában lehet a gyász szimbóluma, de a végtelen halál, a semmi metaforája is.”⁸² Plusz az intertextualitás megjelenése „irodalmi mauzóleummá”, avatja a szöveget.⁸³

Mindkét műben fellelhetők a fentiekben kifejtett gyászstációkat jellemző jelenségek, érzések, történetek. Szabó Magdánál részletesen tárgyalt vád és a külvilággal való szembehelyezkedés az Esterházy-szöveggel is párhuzamba hozható. Az önvádra példa *A szív segédigéiből*: „AZ EMBER MINDENKÉPP HIBÁS EGY KICSIT”;⁸⁴ „A VILÁGEGYETEM VÁLTOZHAT, DE ÉN NEM, GONDOLTAM MÉLABÚS HIÚSÁGGAL; TUDOM, HOGY HIÁBAVALÓ SZERELMEM OLYKOR TERHÉRE VOLT, ÁM MOST, HOGY BEATRÍZ HALOTT, ÉN REMÉNYTELENÜL, DE LEGALÁBB MEGALÁZTATÁS NÉLKÜL EMLÉKE ÁPOLÁSÁNAK SZENTELHETEM MAGAMAT.”⁸⁵ Esterházy regényében hiába van jelen a család és közösség, amely a veszteség idején segítséget nyújtana, az elbeszélő magára

⁷⁹ PETRI Gábor, TAMÁS BENCE Gáspár, „A szív segédigéi”, *Iskolakultúra* 14 (2004): 89.

⁸⁰ EÖRY Vilma, „Időszerkezet egy Esterházy-regényben”, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 36 (2009): 123.

⁸¹ ESTERHÁZY Péter, *A szív segédigéi*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2021.

⁸² EÖRY Vilma, „Időszerkezet egy Esterházy-regényben”, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 36 (2009): 124.

⁸³ PETRI Gábor, TAMÁS BENCE Gáspár, „A szív segédigéi”, *Iskolakultúra* 14 (2004): 90.

⁸⁴ ESTERHÁZY Péter, *A szív segédigéi*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2021.

⁸⁵ Uo.

marad ezekkel az érzésekkel: „Itt maszatolunk magunkban, magunkra hagyatva. Szar, kellemetlen dolog.”⁸⁶

Eszterházy és Szabó Magda művével kapcsolatban is fel lehet tenni a kérdést: kié tehát a szöveg?⁸⁷ Az édesanyáé, vagy a fiúé? A gyászoló írófeleségé, vagy a halott, sikertelen íróé? Utóbbi kérdésre igyekezett választ adni ez a tanulmány, melynek állítása: Szabó Magdáé, az özvegyé, hiszen a gyászról szól, ugyanúgy, mint *A szív segédigéi*. „A másik ok a halálról, a halál utáni életről szóló gondolatok kimondása, amihez szükség van az álarcra”⁸⁸, ezek az álarcok pedig Szobotka és az édesanya alakja. Esterházy a szövegében megkísérli a szerepváltást, azonban ez nem lesz sikeres („lebuktatják” a nemiséggel kapcsolatos megjegyzései)⁸⁹, Szabó Magdát is le kell leplezni a memoár mögött. A szövegek végén, a befejezésben mindkét mű elárulja saját magát: Esterházynál az anya-fiú végre egy térbe kerül az utolsó hét oldalon, amikor a végső találkozás történetét meséli el az elbeszélő. A betegség általi kiszolgáltatottság felborítja a gondoskodás természetes rendjét, azonban a kommunikáció szintjén a szülő-gyermek viszony helyreáll: „Az anya utolsó mondatában pedig a korábbiakkal ellentétben nem maflicseknek hívja a fiút, hanem kisfiamnak. Hiszen egy anya számára akár milyen idős is a fia, mindig csak az ő kisfia marad.”⁹⁰ A *Megmaradt Szobotkának* halott és élő közötti párbeszéddel zárul, melyben nyugalmat hoz a jövőbeli találkozás tudata.

6. Szobotka Tibor naplói és önéletírása

Habár a dolgozatom alapállítása, hogy mivel Szobotka, mint önéletrajzíró háttérbe szorul, ezáltal napló is szekunderszöveggé válik a fikciós folyamatokhoz, néhány szót mégis érdemes ejteni a Szobotka-naplókról, azok megjelenéséről és magáról a naplóműfajról a műhöz kapcsolódva.

„Szobotka tizenkét éves korától, 1925. március nyolcadikától 1961. március hetedikéig, addig a napig, melyen a Magvető akkori vezetője értesíti, felbontja szerződését, s már kiszedett novelláskötetét visszahozatja a nyomdából, naplót vezetett. Hogy az ütés, ami aznap érte, milyen hatással volt rá, világosan jelzi az abbahagyott napló: attól fogva befejezettnek, lezártnak érzi az életét, nem óhajt többé számot adni sem önmagának, se

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ PETRI Gábor, TAMÁS BENCE Gáspár, „A szív segédigéi”, *Iskolakultúra* 14 (2004): 91.

⁸⁸ SZELE Zsófia. *Megírt tartomány. Esterházy Péter: A szív segédigéi*, Miskolci Egyetem, 2003. Hozzáférés: 2023. 01. 11.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

másoknak semmiről. Nagy veszteség: addig nemcsak hogy beszámolt minden napja történetéről, de összegyűjtötte egy valamikor róla írandó monográfia dokumentációs anyagát is, eltette gyerekkora első botladozó soraitól kezdve írói pályája minden kész, félkész, megjelent vagy nem jelent darabját, a pályájával kapcsolatos általa vagy neki írt leveleket, a fellépései helyét, cikkei megírásának idejét rögzítő adatokat, létrejött vagy tervben maradt számtalan témavázlattal együtt. Egy ember élete sosem egy ember élete, mindig egy országé, egy világé, egy korszaké is.”⁹¹

Szobotka bevallása szerint Szent Ágoston és Rousseau nyomán fog naplóírásba: „Ha mindenkinek van naplója miért ne legyen nekem is.”⁹² – áll a mottóban. A fiatalkori naplóját az öröklétnek állítja, élete tragédiái és írói kudarca megváltoztatják a naplóírás motivációját. Ennek a következtetésnek az alapja a Szabó Magda által emlegetett 1961-es Magvetős eset és a naplófordulat utáni 1945-ös dátum: lezajlott Budapest ostroma, elvesztette családját, az újjáépítés korának küszöbéről még csak a romok látszanak. Saját naplófordulatáról így nyilatkozik az 1945. december utolsó napján keletkezett naplófeljegyzésében:

„Visszapillantani, mi értelme volna most ennek? Ami történt, régen nem naplóba való, az égre kellene felírni, de inkább a földre írták, letörölhetetlenül. Elfogadtam? Valószínűleg, mert élek. S az élet eléggé nyüzsgő körülöttem, talán ezért is írok most naplót, hogy emléke legyen azoknak a személyiségeknek, akikkel beszéltem, érintkeztem. Nem hiszem, hogy ennél több értelme volna. Emberi dokumentum, de én már régen nem nézek az örökkévalóságra. Élek, és ennek az időnként meglepő, sőt csodálatos ténynek legyen emléke ez a füzet.”⁹³

A naplók előrejelzések tárai Szabó Magdának, azt, hogy miket és milyen módon olvas ki belőlük, már a fentiekben részletesen kifejtettem. A napló azon műfaji sajátosságait érdemes még kiemelni, amely párbeszédre hívhatja a fikcionalizáló szöveget. Philippe Lejeune *A napló, mint antifikció*⁹⁴ című írásában jelenti ki a naplóról, hogy az igazság vonzza, nem tesz úgy, mintha uralná a valóságot, és felszabadítja íróját a tudat, hogy nem tudni, ki olvassa el magát a naplót. Befejezésről sem kell gondoskodnia, a halál előbb következik be. Az önéletíró és

⁹¹ SZABÓ Magda, *Megmaradt Szobotkának* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2018), 9.

⁹² *Uo.*, 50.

⁹³ *Uo.*, 182.

⁹⁴ Philippe LEJEUNE, „A napló, mint antifikció”, In: *Írott és olvasott identitás*, szerk. MEKIS D. János és VARGA Zoltán, 13-24 (Budapest: L'Harmattan, 2008).

fikcionalizáló Szabó Magda abszolút átveszi az irányítást a valóság felett, befejezést ír egy befejezetlen naplóhoz és tragikusan félbeszakadt élethez.

7. Lezárás, műfaj- és olvasásproblémák

Tanulmányom azt a műfajelméleti különbségtételt támasztja alá, hogy a *Megmaradt Szobotkának* kevésbé életrajz, sokkal inkább szépirodalmi fikció. Ilyen módon érdemes tehát olvasni, olyan műként, aminek témája a gyász és a halál, eszköze pedig az önmitológia, nem pedig egy pontos adatokkal behatárolható Szobotka-életrajz – más Szabó Magda művekhez hasonlóan, az egyes pontban felhozott példákban ezekre már utaltam.⁹⁵ A gyászmunka felőli olvasást nemcsak szakirodalmi háttérrel igyekeztem alátámasztani, hanem egy másik irodalmi szöveg, Esterházy Péter *A szív segédigéi* című regényével való összehasonlítással is.

A dolgozat írása és a mű olvasása közben felmerülő probléma azonban, hogy Szobotka Tibor életrajzához jobban ragaszkodunk, mint például Jablonczay Lenkéjéhez. Ismerjük, életrajzával és írói munkáival tisztában vagyunk, így nehezebben válik számunkra regényszereplővé és az önmitizációs fikciós tér részévé. Mindazonáltal a dolgozatom állítását, miszerint elsősorban nem Szobotkához kerülünk közelebb, hanem az özvegyhez, aki életrajzírói álruhába bújt fikciót írt, mintsem életrajzot; a felmerülő olvasási nehézségek ellenére – vagy éppen azok által érvényesnek gondolom.

⁹⁵ MÁTÉ Gabriella, „A mítosz és mitizálás alakzatai a Freskó motívumszövetében”, In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 185-193 (Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019), 185.

Bibliográfia

- BELOHORSZKY Pál. „Áldozat a hitvesség oldalán”, *Új írás*, 1 (1984): 111-112.
- BENCZÚR Lilla. „A gyász lélektana”, In: *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerk. KISS Enikő Csilla és SZ. MAKÓ Hajnalka, 11-39. Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2015.
- BORBÁS Andrea. „Az önéletrajz mint arcrongálás”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 253-261. Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019.
- BERKES Erzsébet. „Halál, hol a te fullánkod?”, *Élet és Irodalom* 23 (1983): 11.
- EÖRY Vilma. „Időszerkezet egy Esterházy-regényben”, *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 36 (2009): 121-128.
- ESTERHÁZY Péter. *A szív segédigéi*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2021.
- JUHÁSZ Anna. „10 dolog, amit nem biztos, hogy tudtál a leghíresebb magyar írónőről”, *Szeretlek Magyarország* 2017. Hozzáférés: 2023. 01. 09.
<https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/imadok-olvasni/10-dolog-amit-nem-biztos-hogy-tudtal-a-leghiresebb-magyar-ironorol/>
- KABDEBÓ Lóránt. „Egy monográfia címszavai”. In: *Salve, scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról*, szerk. ACZÉL JUDIT, 172-205 (Debrecen: Griffes Grafikai Kiadó, 2002), 178.
- KABDEBÓ Lóránt. „Embermodellek életre-varázslója”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 17-23. Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019.
- KISS Eszter. „Milyen az élet egy sokkal sikeresebb nő mellett?”, *Index* 2019. Hozzáférés: 2023. 01. 09.
https://index.hu/kultur/2019/04/04/szobotka_tibor_szabo_magda_banom_is_en_naplo_szocializmus_irodalom/?token=59e5ddc0cd6ce49965484ee3893abc8e
- KISS Noémi. „»Nem tudom, mit kezdjek magammal«”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 24-29. Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019.
- KOCSIS L. Mihály. „Megmaradni Szobotkának”, *Magyar Ifjúság* 39, (1984): 39.
- MÁTÉ Gabriella. „A mítosz és mitizálás alakzatai a *Freskó* motívumszövetében”, In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 185-193. Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019.
- MIHÓK Anikó. „Önéletrajzi tér és női szerepformálás Szabó Magda műveiben (Az ajtó, Megmaradt Szobotkának, Für Elise)”, Szakdolgozat, Újvidéki Egyetem, 2020.
- NAGY Boglárka. „Párhuzamos életrajzok”, *Jelenkor* 9, (2003): 909-915.

- Philippe LEJEUNE. „A napló, mint antifikció”, In: *Írott és olvasott identitás*, szerk. MEKIS D. János és VARGA Zoltán, 13-24. Budapest: L'Harmattan, 2008.
- PETRI Gábor, TAMÁS BENCE Gáspár. „A szív segédigéi”, *Iskolakultúra* 14 (2004): 89-97.
- POHÁRNOK Melinda, LÉNÁRD Kata. „A trauma lélektana” In: *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*, szerk. KISS Enikő Csilla és SZ. MAKÓ Hajnalka, 221-235. Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, 2015.
- REICHERT Gábor. „Szabó Magda Az őz című regénye és a »hátranézés-vita«”, *Irodalmi Szemle* 65, (2022): 52-61.
- SOLTÉSZ Márton. „Szenzáció vagy kanonizáció? megjegyzések Szabó Magda újrainduló életműsorozatához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123, (2019) 103-108.
- SOLTÉSZ Márton. „A semlegesség illúziója: Közelítések az Aczél György-Szabó Magda-vonalhoz”, In: *Batthyány Lajos Alapítvány Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021*, szerk. DEZSŐ Tamás és PÓCZA István, 710-750. Budapest: Batthyány Lajos Alapítvány 2022.
- SÜMEGI Noémi. „Pröhle Gergely: Ne kezdjünk az író kihűlt teste fölött szelektálni”, *Index*, 2022. Hozzáférés: 2023. 01. 09. <https://index.hu/kultur/2022/01/20/prohle-gergely-nem-kell-az-iro-kihult-teste-folott-szelektalni/>
- SZABÓ Magda. *Megmaradt Szobotkának*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.
- SZELE Zsófia. *Megírt tartomány. Esterházy Péter: A szív segédigéi*, Miskolci Egyetem, 2003. Hozzáférés: 2023. 01. 11.
- TARJÁN Tamás. „Könyvszemle”, *Népszabadság*, 1983. júl. 5., 7.
- V. GILBERT Edit. „Kanon, kultusz, kritika”. In: *Szabó Magda száz éve*, szerk. SOLTÉSZ Márton és V. GILBERT Edit, 9-14. Budapest: Széphalom Könyvműhely és Orpheusz Kiadó, 2019.
- Z. VARGA Zoltán. (2020) „Autofikció és önéletírás-kutatások Franciaországban”, *Filológiai Közöny* 66, (2020): 5-25.